

Ю. М. Цалько,
здобувач кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено стан і тенденції фінансування вищої освіти за кордоном. Визначено заходи, які доцільно запровадити в Україні для покращання фінансового забезпечення розвитку вищої школи.

The article investigates conditions and tendencies of high education's financing abroad. The basic ways for the improvement of the financial providing of development of higher school in Ukraine are considered.

Ключові слова: вища освіта, освітні послуги, фінансування освіти, зарубіжний досвід, кредит, гранти, субсидії.

Key words: higher education, educational services, financing of education, foreign experience, credit, grants, subsidies.

ВСТУП

На сьогодні в Україні система вищої освіти знаходиться на шляху вирішення завдань, багато в чому схожих із тими, які були і залишаються актуальними для систем вищої освіти більшості провідних країн світу, зокрема це відноситься до необхідності збільшення доступності вищої освіти і підвищення рівня її фінансування, що, у свою чергу, вимагає пошуку альтернативних методів і шляхів додаткових джерел фінансування вищої освіти у ринкових умовах господарювання.

Питання фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в сучасних умовах висвітлюють у своїх працях провідні українські та зарубіжні вчені В.Р. Атоян, Й.М. Бескид, Т.М. Боголіб, В.С. Буквинський, Є.М. Бойко, В.Г. Кремень, А.М. Кармін, А.І. Анчишкін, М.В. Басов, С.Л. Беляков, Г.С. Беккер, Е.Е. Денісон та ін. Проте окремі проблеми фінансового забезпечення вищої освіти потребують більш ґлибокого дослідження.

Метою статті є узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо механізмів фінансування закладів вищої освіти з метою його адаптації до вітчизняних умов.

РЕЗУЛЬТАТИ

Важливим завданням наразі для України у сфері фінансового забезпечення системи вищої освіти є вивчення й впровадження досвіду зарубіжних країн, серед яких особливий інтерес представляє досвід США, вища освіта яких наразі є прикладом для багатьох держав, в плані конкурентоспроможності та забезпечення інноваційного розвитку.

У США вища освіта досить поширена, різноманітна і налічує тисячі університетів, чотирирічних та дво-річних коледжів, які присуджують учені ступені. Деякі з них фінансуються урядами штатів або місцевими органами влади, інші — релігійними або приватними організаціями. Основна різниця між фінансуванням державних і приватних освітніх закладів полягає у тому, що більшість державних ВНЗ отримують дотації від урядів штатів, у той час як приватні коледжі й університети більшою мірою залежать від плати, що надходить від студентів. Ця різниця означає, що громадські (державні) ВНЗ можуть брати за навчання відносно меншу платню порівняно з приватними коледжами [10, с. 304]. Специфічною рисою системи вищої освіти Сполучених Штатів Америки слід визнати пере-

важання приватних закладів освіти за кількістю і більш високу якість навчання, одночасно з наданням переваги студентами державним навчальним закладам. Приблизно 54% вищих навчальних закладів США перебувають у приватній власності.

Нині бюджет університетів США формується з таких основних складових, як: кошти, отримані від федерального уряду і штату, студентська плата за навчання, відсотки від здачі в оренду основного капіталу (endowment), лотерея (не у всіх штатах), індивідуальні або інші пожертвування, доходи від проведених досліджень за контрактом з корпораціями, компаніями, установами та організаціями.

Важливим джерелом доходів вищих навчальних закладів у США є переважно плата за навчання, яка є досить різною і може становити від п'яти тисяч доларів на рік — у місцевих коледжах і до 12—25 тисяч доларів на рік — у чотирирічних коледжах і університетах. При цьому плата за навчання у Гарвардському університеті може коштувати до 40 тис. дол. на рік, а в університеті Нью-Йорку — 45 тис. дол. на рік. Така плата за навчання є занадто високою і разом з тим відбір абітурієнтів здійснюється за розумовими здібностями, при цьому не враховуючи їх матеріального стану. Після вступу в університет, майбутній студент сам вирішує чи є у нього матеріальна змога навчатися саме у цьому ВНЗ. Як правило, плата за навчання у приватних ВНЗ вища, ніж у тих, що фінансує уряд штату, але можна навести і протилежні приклади. Так, плата за навчання суттєво залежить від кількості отриманих кредитів. У приватному університеті плата за навчання удвічі більша, на відміну від державного ВНЗ, і може становити до трьох тис. дол. за один кредит (за період навчання у чотирирічному коледжі студент отримує, як правило, 120 кредитів. Один кредит — це 15 аудиторних годин у семестр, стандартний предметний курс становить 3—4 кредити) [9, с. 38].

Разом з тим, у США доволі поширеним явищем є фандрайзінг, що дає змогу зменшити фінансове навантаження на бюджет студента. Зокрема, уряд Сполучених Штатів Америки створив розгалужену і гнучку систему допомоги тим студентам, хто стараннішою і знаннями довів своє право на отримання вищої освіти (стипендії, гранти багатьох видів тощо), що, у свою чергу, вплинуло на політику прийняття до вищих навчальних закладів абітурієнтів. Орієнтовно 66% студентів ВНЗ також отримують допомогу з приватних або державних джерел.

Рішення про фінансування вищого навчального закладу приймає законодавча асамблея штату. Структура фінансового забезпечення ВНЗ складається наступним чином: близько 32% коштів забезпечує уряд штату, 18% складає плата за навчання, 50% — це інші джерела (спонсори, фандрайзінг, продаж послуг та ін.).

У США досить добре розвинена система освітнього кредитування, відмінною рисою якої є те, що можливість одержання грошових коштів для здобуття освіти є практично у будь-якого бажуючого. Система федеральних позик враховує інтереси абітурієнтів з найрізноманітнішими фінансовими можливостями. Основним інструментом конкурентної боротьби в цьому секторі

ринку стають різноманітні знижки, надані банками для своїх позичальників.

У цілому, в країні існують три основні види освітнього кредиту: федеральний студентський (Federal Student Loan), батьківський (Parent Loan) і приватний (Private Loan). Так, федеральний студентський кредит надається студентові або безпосередньо університетом (Federal Perkins Loan), або ж акредитованим фінансовим інститутом чи банком (Federal Stafford Loan). У першому випадку зі студента не стягується плата за надання йому позики, і відсоток по кредиту становить 5%. Але водночас, для того, щоб отримати кредит, студенту необхідно навести докази свого скрутного матеріального стану. Протягом навчання відсотки по кредиту оплачуються урядом США, а після закінчення інституту, студентові надається відстрочка на 9 місяців. Максимальний термін погашення кредиту становить 10 років. Наразі федеральний студентський кредит є одним з найкращих з-поміж інших видів кредитів, що надаються студентові на здобуття вищої освіти. Щодо батьківського кредиту, то він надається батькам майбутнього студента, якщо той знаходиться на їх утриманні. Розміри цього виду кредиту обмежуються вартістю навчання. У свою чергу, приватний кредит надається студентові у випадку необхідності відшкодування різниці між реальною вартістю навчання та урядовою позицією. Існує ще так званий консолідований кредит (Consolidation Loan), який можна оформити у багатьох фінансових інститутах. У ньому можуть бути об'єднані всі надані кредити, у тому числі федеральний освітній, приватний освітній, батьківський, а також кредит на страхування життя і здоров'я. Максимальний термін погашення консолідованого кредиту — 30 років. Серед основних видів освітнього кредитування найбільш поширеним є урядові кредитні програми.

Міністерство освіти Сполучених Штатів Америки пропонує ряд програм фінансової допомоги студентам, розмір якої орієнтується на загальний обсяг плати за навчання і на дохід сім'ї, від розміру якого залежить внесок студента. До цих програм належать наступні: федеральні студентські гранти імені сенатора К. Пелла (орієнтовані на студентів з родин з низькими доходами); федеральні Перкінсівські позички (довгострокові, низькопроцентні позички для тих, хто може мати труднощі в одержанні комерційних позичок); державні стимулюючі студентські гранти (партнерська програма між штатами і федеральним урядом з метою надання фантів студентам з незаможних сімей); федеральна програма прямих позичок Вільяма Форда і програма федеральних позичок на сімейну допомогу [11, с. 201].

У багатьох освітніх закладах США до 50% фінансування надходить за програмами студентського кредитування. Широкомасштабне застосування різноманітних видів освітніх кредитів дало можливість розвиватися приватним вищим навчальним закладам (ПВНЗ).

У сучасних умовах не лише США, а й більшість країн з розвинутою ринковою економікою використовують освітнє кредитування як основне джерело залучення фінансових ресурсів у сферу вищої освіти. Останнім часом досить швидкі темпи зростання чисельності студентів стає непосильним тягарем для

бюджетів тих країн, де вища освіта у державних ВНЗ традиційно була безкоштовною або дешевою. Все більше країн починають вимагати від студентів та їх сімей активної участі у фінансуванні вищої освіти через плату за навчання. Надання освітніх кредитів повинно попередити перетворення вищої освіти у виключний привілей забезпечених верств суспільства. Але водночас світовий досвід говорить про те, що такий шлях не завжди дає бажані результати [2, с. 132].

Освітні кредити є основною формою фінансування вищої освіти у Китаї, Японії, Франції, Великобританії, Німеччині. Більшість країн запровадили систему освітніх кредитів для того, щоб значно зменшити бюджетні витрати на вищу освіту та поступово перейти до ситуації, коли вищі навчальні заклади фінансуються здебільшого за рахунок плати за навчання. Така ситуація склалася, зокрема, в Австралії, Великобританії, Нідерландах, Сполучених Штатах Америки, Новій Зеландії. Кредити студентам для плати за навчання надаються державою, вищими навчальними закладами, приватними організаціями. У двох останніх випадках держава, як правило, виступає гарантом повернення кредиту [7, с. 36].

Так, у Франції система освітнього кредитування була помітною розвинутою, оскільки перед значною частиною французької молоді щорічно постає питання фінансування витрат, пов'язаних із навчанням. Дедалі більше студентів при цьому вдаються до соціальних студентських кредитів.

У Франції студентські кредити пропонуються банками під річний процент (7—9%), який є на 1—2 пункти нижчим, ніж у випадку класичного кредиту. Як правило, найкращі умови забезпечуються для студентів престижних навчальних закладів, а деякі банки знижують процент за кредит для студентів, чиї батьки вже є клієнтами цих установ. У більшості випадків кредит надається молодим людям віком від 18 до 28 років. Однак окремі фінансові інституції пропонують студентам позичку незалежно від їхнього віку. Така гнучкість дозволяє користуватися цією формою кредиту і тим дорослим, які бажають переqualіфікуватися або підвищити свою кваліфікацію. Розмір позики залежить від багатьох чинників, проте вирішальною є перспективність навчання з точки зору кар'єри та майбутніх доходів [11, с. 203].

У Великій Британії та Швеції освітні кредити користуються великим попитом у населення. Система освітніх кредитів у Швеції діє з 1960-х років. Вища освіта є безкоштовною, але студент може отримати кредит, щоб покрити витрати на проживання. Реальна ставка відсотка дорівнює нулю (відсоток по кредиту індексується з урахуванням інфляції), виплати по кредиту залежать від доходу (income-contingent) і становлять 4% від доходу. Умови отримання і обслуговування кредиту досить м'які, тому зазвичай не виникає труднощів з погашенням позики. Головна причина введення програм студентського кредитування викликана, перш за все, необхідністю пошуку додаткового джерела фінансування для підвищення якості освіти, оскільки виникла небезпека втратити статус інститутів світового класу через дефіцит фінансуван-

ня. Наразі у Великій Британії близько 80% студентів, які навчаються у коледжах, користуються освітніми кредитами.

З досвіду Великої Британії можна зробити висновок, що використання освітніх кредитів для фінансування ВНЗ може переслідувати відразу декілька цілей: частково перекласти витрати, пов'язані з освітньою діяльністю на студентів; підвищити якість вищої освіти за рахунок залучення додаткового фінансування; забезпечити рівний доступ до якісної освіти; обмежити витрати держави на вищу освіту в майбутньому.

В Австралії основною програмою фінансування вищої освіти шляхом кредитування є схема сприяння вищої освіти (The Higher Education Contribution Scheme, HECS), згідно з якою студент має право взяти кредит, який повністю покриває вартість його навчання. Причому кредит можна отримати як для навчання на денній, так і на будь-якій іншій формі навчання. У Нідерландах отримати кредит мають змогу лише студенти денної форми навчання віком до 30 років. При цьому вони можуть взяти кредит не лише на оплату навчання, а й на основні супутні витрати. У Нідерландах, як і в Австралії, ризик неповернення кредиту повністю лягає на плечі держави. Систему освітнього кредитування в Нідерландах можна охарактеризувати як найбільш легку для студентів щодо виконання зобов'язань по кредиту. У Німеччині молоді, яка навчається, уряд надає фінансову допомогу, розмір якої залежить від доходів батьків і самого студента, за умови, якщо він має роботу. Головною передумовою для отримання державної допомоги є неспроможність батьків студента (віком до 30 років) підтримувати його фінансово [11, с. 204].

Серед країн з трансформаційною економікою найбільш показовий досвід надання освітніх кредитів має Польща. Польський державний банк керує адмініструванням програми кредитування студентів, яка реалізується за участю дев'яти комерційних банків. Загальний кредитний пакет частково фінансується за рахунок бюджетних коштів, і держава бере на себе певний відсоток кредитного ризику разом з банком-кредитором. Максимальний строк погашення такого кредиту — 6 років під 6,7% річних [6, с. 89].

Фінансування вищої освіти у формі кредитів студентам має ряд переваг порівняно з іншими формами фінансування. У всіх інших випадках отримання вищої освіти фінансується за рахунок платників податків, більшу частину яких складають люди, які не мають такої освіти. З цієї точки зору надання освітніх кредитів забезпечує більшу справедливість, оскільки в даному випадку за навчання розраховується у майбутньому саме з власних доходів той, хто виграв від отриманої освіти порівняно з тією особою, яка такої не отримала. Широке використання освітніх кредитів зменшує витрати держави на освіту та навантаження на бюджет [8].

Зарубіжний досвід освітнього кредитування показує, що освітні кредити повинні бути частиною загальної системи фінансування вищої освіти, яка включає в себе і цільове державне фінансування ВНЗ, і плату за освіту від студентів та їх батьків, та спонсорську допо-

могу. Його елементи можуть бути застосовані Україною, де наразі триває пошук ефективних систем освітнього кредитування.

Окрім освітнього кредитування, у зарубіжних країнах існує також безліч інших методів та шляхів фінансування сфери вищої освіти.

А.О. Дегтяр і Я.В. Календжян [5, с. 7] пропонують в Україні, з метою покращення фінансового забезпечення вищої освіти, звернути особливу увагу на застосування прямих методів фінансування, які на сьогодні широко використовуються в багатьох зарубіжних країнах, зокрема, таких як: фінансування "за результатами", "за видатками" і "договірне фінансування".

Так, метод фінансування "за результатами" базується на ефективності підготовки випускників і передбачає ретельний контроль якості надання освітніх послуг вищими навчальними закладами. Його використовують у Данії, Фінляндії, Ізраїлі, Нідерландах, США та інших країнах. Фінансування "за результатами" дозволяє уникнути неефективної роботи вищих навчальних закладів і отримати високі результати на одиницю ресурсу. Однак урядовий контроль не завжди веде до досягнення цих цілей [3, с. 82].

Пряме фінансування "за видатками" притаманне державам, в яких недостатньо розвинена освітня інфраструктура. Використання даного методу можна показати за допомогою таких трьох механізмів фінансування:

— лінійний бюджет — кошторис розбивається за типами — зарплата, обладнання, обслуговування студентів;

— програмний бюджет — розподіл бюджету за центрами вартості — під цим розуміється окремий факультет або, у деяких випадках, навіть окремий викладач, що відповідає за фінансування програм;

— кошторис за видами діяльності — окремо передбачаються витрати на навчання та на дослідницьку роботу.

Переваги такого методу фінансування полягають у тому, що він штовхає вищі навчальні заклади на пошук додаткових коштів ефективного використання визначеної суми і, таким чином, кошти надходять у ті галузі, які спроможні ефективніше здійснювати навчання. Даний підхід використовують розвинені країни (Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія) і деякі країни, що розвиваються (Китай). У більшості країн, які розвиваються (Бразилія, Аргентина, Індія), і в деяких розвинених країнах (Греція, Італія) фінансування здійснюється на договірній основі [1, с. 7].

Договірне фінансування сприяє високому рівню контролю уряду за системою вищої освіти в цілому, а також за окремими ВНЗ. Основною особливістю даного методу фінансування є те, що рівень виділених фондів слабо пов'язаний з видами діяльності вищого навчального закладу. Але водночас договірне фінансування не є ефективним засобом виділення коштів вищій освіті. Його головними недоліками є, зокрема, невизначеність відносно майбутнього фінансування, відсутність стимулів до ефективної роботи та реакції на зовнішній вплив [4, с. 17].

ВИСНОВКИ

Таким чином, спираючись на зарубіжний досвід фінансового забезпечення закладів вищої освіти, можна зробити висновок, що закордоном надаються більш широкі права у фінансуванні системи вищої освіти, оскільки вона передбачає розробку та реалізацію стратегії адаптації навчальних закладів до скорочення державної фінансової підтримки. Її основою є надання більш широких прав і можливостей у використанні різних форм фінансування, провідне місце серед яких займає здобуття вищої освіти у кредит. Для України впровадження досвіду зарубіжних країн дає можливість розробити нову, більш ефективну систему фінансування вищої освіти.

Література:

1. Аналітичні матеріали за результатами моніторингу законодавства у науково-технічній сфері економічно розвинених країн світу. — К.: ЦДПІН ім. Г.М. Доброва; НАН України, 2007. — 10 с.
2. Боголіб Т.М. Фінансування освіти за кордоном / Т.М. Боголіб // Фінанси України. — 2005. — №8. — С.132—139.
3. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: [монографія] / Т.М. Боголіб. — К.: Міленіум, 2006. — 506 с.
4. Боголіб Т.М. Університет як економічна корпорація (досвід США) / Т.М. Боголіб // Вісник економічної науки України. — 2010. — №2. — С.13—17.
5. Дегтяр А.О., Календжян Я.В. Адаптація зарубіжного досвіду державного фінансування вищої освіти / А.О. Дегтяр, Я.В. Календжян // Теорія та практика державного управління. — 2010. — №4 (31). — С. 3—8.
6. Євменюкова К.М. Фінансування послуг вищої освіти в країнах заходу / К.М. Євменюкова // Наука молоді. — 2008. — № 9. — С. 88—90.
7. Зелена З.В. Зарубіжний досвід фінансування освіти і науки в Україні / З.В. Зелена // Верховна Рада України. — 2011. — №3. — С. 34—38.
8. Комітет з питань науки і освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua>
9. Луначек В.Е. Розвиток системи вищої освіти у США в умовах децентралізації влади / В.Е. Луначек // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. Збірник статей. — Ялта: РВВ КГУ, 2009. — Вип. 21. — Ч.5. — С. 34—46.
10. Остудімова В.А. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення вищої освіти / В.А. Остудімова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — 2009. — №4. — С. 301—306.
11. Шевчук І.О. Світовий досвід надання позик на здобуття освіти / І.О. Шевчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2009. — № 24. — С. 197—205.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2011 р.